

Наталія Роман,

здобувач кафедри теорії та історії

держави і права

Ужгородського національного університету

УДК 342.3

Конституційна форма австро-угорського компромісу 1867 р.: історико-правові аспекти

Австро-Угорщина як конфедеративне утворення привертає увагу, так як виступає унікальним результатом компромісу політичних еліт Австрії та Угорщини, в якому відображено тогочасні уявлення щодо ефективності держави. Для історико-правової науки досвід створення та розвитку Австро-Угорщини цікавий ще й тим, що в рамках її угорської складової (Королівство Угорщини) перебувало українське населення так званої Угорської Русі (Закарпаття).

Дослідження правових аспектів розвитку Австро-Угорщини цього періоду мали місце в Україні в роботах В. С. Кульчицького, Качур В. О., Н. Худоби, Б. Янишина, низки інших вчених, які зробили істотний внесок у вивчення проблеми.

Метою цієї статті є аналіз конституційної форми так званого "компромісу", внаслідок якого була створена Австро-Угорщина.

У матеріальному аспекті конституції полягають у сукупності певних визначальних для суспільства і держави принципів і норм, якими врегу-

льовані засадничі основи їх функціонування. Створення Австро-Угорщини як єдиного утворення, хоч зі специфічними відносинами між двома суверенними суб'єктами, потребували конституційного оформлення саме з огляду на матеріальне розуміння конституції. Потреба конституції відчувалася і в аспекті того, що в 1849-1860 роках Австрійська імперія і особливо угорські землі управлялися на засадах абсолютного правління [1, с. 325 - 347]

Переконавшись у неможливості встановити ефективно діючий державний порядок без угоди з найбільш сильним противником централізму - представниками Угорщини, імператор Австрії у вересні 1865 р. призупинив так звану лютневу конституцію і вступив у перемовини з угорським сеймом. Невдалий для Австрії результат війни 1866 р. з Пруссією спонукав австрійський уряд до більшої поступливості щодо Угорщини та прискорив хід перемовин. У 1867 р. вони були завершені угодою, за якою Угорщина разом з

іншими землями св. Стефана була визнана самостійною державою, яка знаходиться у реальній унії з Австрією. Угорська конституція 1848 р. була відновлена в її головних рисах, загальний рейхсрат був скасований, а для спільних австро-угорських справ відновлений особливий порядок законодавства і управління на основі повної рівності і незалежності обох держав [2, с. 133].

Слід погодитися, вираження "дуалізм" виступало поняттям виключно розмовної мови, як одне із визначень політичної культури. В офіційних документах воно ніколи і ніде не вживалося. Значення слова "угода" свідчить про багаторічне існування проблеми, яка передувала компромісу. Німецький термін "Ausgleich", який розкриває смисл угоди, перекладається словами "компенсація", "вирівнювання". Незважаючи на простоту дуалістичної формули (вирівняти статус угорської конституції в "державному тандемі" Австрія - Угорщина), Ausgleich частково компенсував колишні політичні втрати угорської державності. Унікальність австро-угорської угоди полягала в тому, окрім іншого, що вона не передбачала тексту конституційного договору - такою "вирівнюючою угодою" вважалися закони, схвалені 20 березня 1867 р. Сеймом Угорщини і аналогічні за змістом закони, укладені 21 грудня 1867 р. Рейхсратом Австрії. В обох частинах Австро-Угорщини вони визнаються як конституційні закони, які в сукупності становлять Конституцію Австро-Угорщини. Природа відносин між двома основними складовими Австро-Угорщини оцінюються по-різному: від особистої унії до федерації [3].

Політична природа і правова основа Угоди 1867 р. залишаються, без перебільшення, унікальними в європейській історії конституціоналізму, а його передісторія має глибоке коріння. Угода, що відображала австро-угорський компроміс, з боку Угорщини складалася з 69 статей.

Для їх ратифікації Сейм Угорщини схвалив 20 березня 1867 р. спеціальний закон (закон XII). Дві складові імперії ставали суверенними частинами держави. Іншими словами, Австрійська імперія була реорганізована у союз двох держав – Австрії і Угорщини з новою назвою – «Австро-Угорщина». Обидві частини імперії наділялися внутрішнім суверенітетом. Обсяг цього внутрішнього суверенітету Австрії і Угорщини охоплював такі питання як власний парламент, власні уряди, відповідальні перед відповідними парламентами, власна система державної адміністрації, суду і юстиції. У грудні 1867 р. угода набула конституційного оформлення [4, с. 5-6]. 21 грудня 1867 р. Рейсрат прийняв аналогічні конституційні закони, які відповідали конституційним змінам в Угорщині.

Закон XII/1867 від 20 березня 1867 р., яким було імплементовано австро-угорську угоду до національної правової системи Угорщини, отримав назву "Про існуючі спільні відносини між землями Угорської корони і іншими землями, які належать до влади Його Величності та спосіб їх впорядкування". Згідно статті 1 закону XII ним визначаються відносини між Угорщиною і приєднаними частинами, з одного боку, і Австрією (іншими країнами, які знаходяться під владою Його величності"), з іншого боку, на основі Прагматичної санкції, схваленої в 1723 р. Проголошувалося в статті 2, що всі землі, які на основі Прагматичної санкції знаходяться під спільною владою короля, є непорушними і нероздільними. Стаття 3 при цьому підкреслювала, що без шкоди для наведеного (цілісності території монархії) Прагматична санкція поклала обов'язок зберегти "незалежність конституційного публічного права і внутрішнього управління" Угорщини. У статті 4 вказувалося, що наведені два принципи "має перед своїми очима угорський Сейм" при визначенні "відносин між Угорщиною і

іншими землями під владою спільного монарха".

З урахуванням наведеного, а також того, що король Угорщини наділявся владою над усіма землями держави, з урахуванням перемовин між угорським Сеймом і королем, Сейм визначив наступні принципи майбутніх відносин:

1. Згідно Прагматичної санкції (1723 р.) монарх є спільним і угорська корона належить тому самому монарху, який править на інших землях імперії. При цьому доходи і витрати королівського двору будуть визначені спільно (стаття 7).

2. Згідно Прагматичної санкції спільними питаннями є питання оборони/захисту, зовнішньої політики і армії. Всі питання спільної армії належать до виключних повноважень короля. Водночас, питання набору рекрутів, тривалості військової служби і утримання угорської армії буде входити до відання угорського законодавства і уряду. Так само, питання зміни системи оборони Угорщини входить до компетенції угорської законодавчої влади (Сейму). Крім того, окремі члени угорської армії, правам і обов'язки, які прямо не пов'язані з військовою службою, належать до відання угорського уряду (статті 11 - 14).

3. Видатки на національну оборону та спільні видатки на інші спільні справи буде визначено спільною угодою, інші державні видатки будуть визначені угорським сеймом за поданням відповідального уряду (статті 15-18). Така спільна угода буде визначена двома делегаціями - від Угорщини, з одного боку, та від інших земель монархії - з іншого.

4. Для здійснення питань спільної компетенції буде створене спільне міністерство, яке буде займатися тими питаннями, які є спільними і не належать до компетенції ні земель угорської корони, ні до інших земель монархії. Це міністерство не може мати владний вплив на ці дві частини монархії. При цьому в жодному випадку не можуть питання, які на-

лежать до відання Угорщини, бути віднесені ні до Рейхсрату, ні до як-небудь названого спільного парламенту і жоден з таких органів не вправі приймати подібних рішень. Відносини між двома частинами імперії будуються виключно на засадах рівноправності (статті 27-28).

5. Згідно принципу такої рівноправності, повинен угорський Сейм з обох палат обрати делегацію для вирішення спільних справ, яка разом із подібною делегацією, обраною іншими землями імперії, повинна складати кількість членів не вище 60 осіб. Строк повноважень цих "спільних делегацій" - 1 рік, при цьому засідають по чергово у Будапешті та Відні. Головне призначення цього спільного органу - схвалення рішення про спільний бюджет імперії. Проект цього бюджету буде готуватися спільним міністерством за участю урядів двох частин імперії. У випадку, якщо король розпускає Сейм, делегація від нього також втрачає свої повноваження, а новообраний склад Сейму обирає її заново. Засідання делегацій проводяться відкрито. При цьому члени делегації не відповідають перед Сеймом, за винятком, коли були затримані на місці вчинення злочину (статті 29-48).

6. Що стосується державного боргу, то Угорщина з моменту власного конституційного створення не може брати на себе борги, які були створені без згоди угорських державних органів (стаття 53). Разом із тим, Сейм висловив готовність взяти на себе всі політичні зобов'язання, які випливають з нового конституційного ладу, з метою, щоби ні Угорщина, ні інші землі імперії "не втратили" благополуччя і були подолані негативні наслідки "уже пережитих тяжких часів" (стаття 54). З цього випливає, як указується в статті 55, що Угорщина готова взяти на себе частину тягаря державного боргу, ведучи перемовини, "як вільний народ з вільним народом". Але в майбутньому діятиме основоположний принцип, що Угорщина не може брати на

себе державний борг, який утворився без її добровільної згоди (стаття 57).

7. Хоча Прагматична санкція не передбачає спільних торгових і митних питань, Сейм Угорщини висловив готовність укласти з іншими землями угоду про торговий і митний союз. Збір з спільно встановлених мит спільною угодою може бути спрямований до спільних видатків імперії (стаття 58-64). Законом визначалося також, що його положення набудуть чинності тоді, коли відповідні положення набудуть чинності в інших землях імперії, які не належать до угорської корони [5].

Наведений законодавчий акт був санкціонований королем Францом-Йосифом I 12 червня 1867 р., який за кілька днів до цього, 8 червня, в Будапешті був коронований. Це означало, що процес "вирівнювання" для Угорщини в конституційно-правовому плані був завершений 12 червня 1867 р. Важливо підкреслити, що закон XII/1867 вважається основним законом у конституційній системі Угорщини цього періоду і разом з конституційними законами 1848 р. (частково зміненими) в сукупності становить конституцію Угорщини.

Конституція Австрії. На відміну від Угорщини, конституція Австрії складала не один закон, а серію законів, які були ухвалені Державною Радою (Рейхсратом) 21 грудня 1867 р., підписані цісарем і опубліковані у австрійському журналі законів держави № 141-147 1867 р. В сукупності вони склали так звану «грудневу конституцію» (Dezemberverfassung), що діяла в Австрії, в тому числі в Галичині і Буковині, до жовтня 1918 р. Австрійська конституція 1867 р. складалася з семи законів – шести основних і одного звичайного. Серед них: 1) Основний державний закон від 21 грудня 1867 р. «Про спільні справи та способи їх тлумачення»; 2) Основний державний закон від 21 грудня 1867 р. «Про представництво»; 3) Основний державний закон від 21 грудня 1867 р. «Про загальні права громадян»; 4) Основний державний

закон від 21 грудня 1867 р. «Про імперський суд»; 5) Основний державний закон від 21 грудня 1867 р. «Про судову владу»; 6) Основний державний закон від 21 грудня 1867 р. «Про урядову і виконавчу владу» і 7) Закон про введення у дію наведених вище шести законів [6, с. 25].

На відміну від угорської конституції, в Австрії один із конституційних законів прямо стосувався гарантій прав людини. Згідно «Конституційного закону про загальні права громадян, для королівств і областей, представлених у рейхсраті», котрий був схвалений 21 грудня 1867 р. на розвиток австро-угорської угоди, виголошувалося, що «всі громадяни рівні перед законом» (стаття 2). Конституційно гарантувався перелік прав і свобод громадян, в тому числі: на доступ до державних посад (стаття 3), на вільне пересування по території держави осіб і майна, крім випадків, коли свобода еміграції обмежується обов'язком відбувати військову повинність (стаття 4), недоторканість власності (стаття 5), на місце проживання у будь-яких частинах держави, набувати там земельну власність і вільно розпоряджатися нею (стаття 6). Конституційний закон, крім того, заборонив будь-які відносини васалітету і залежності (стаття 7) та гарантував особисту свободу. Було виголошено, що Закон від 27 жовтня 1862 р. про охорону особистої свободи є частиною Конституційного закону від 12 грудня 1867 р.

Крім наведеного, конституційно гарантувалися також недоторканість житла (стаття 9), таємниця кореспонденції (стаття 10), право на збори і асоціації (стаття 11). Кожному надавалося право виражати вільно свої думки словесно, письмово, в друці або шляхом зображень, але з уточненням – «в межах законності» (стаття 13). Усім гарантувалася повна свобода віросповідання і совісті, однак, протест, релігійні вірування жодним чином не повинні порушувати громадських обов'язків (стаття 14), а будь-яка церква або релігійна органі-

зація, визнана законом, має право відправляти богослужіння спільно і публічно (стаття 15). Послідовники ж того релігійно віросповідання, котре не визнане законом, можуть відправляти богослужіння у приватних будинках, якщо це не протиричить закону і моральності (стаття 16). Наука і її викладання оголошувалися вільними (стаття 17), а кожному надавалося право вільно обирати собі професію і готуватися до неї, де і як він хоче (стаття 18).

Нарешті, Конституційний закон виголошував деякі колективні права, належні спільноті. Згідно статті 19 усі народи держави, які належать до різних рас, рівні в правах: кожна раса має невід'ємне право підтримувати і культивувати свою національність і свою мову. Держава ж, з свого боку, визнає за всіма мовами, що вживаються в областях монархії, рівне право на використання в школах і при здійсненні функцій і різних актів державного життя. У тих областях, населення яких належить до різних рас, установи народної освіти повинні бути організовані в такий спосіб, щоби кожен, не маючи потреби вивчати іншу мову, мав можливість отримувати на своїй мові необхідні елементи своєї освіти [7]. Цей конституційний закон, схвалений 21 грудня 1867 р., зі змінами й доповненнями, внесеними 5 законами (2 в 1920, в 1974, 1982 і 1988 рр.), до сьогодні виступає частиною діючого конституційного порядку Австрійської Республіки.

Деякі дослідники висловлюють слушну думку, що в Конституції Австрії було записано досить широкий спектр громадянських прав і свобод, що формально давало підставу вважати державно-правову систему як самої Австрії, так і Австро-Угорщини загалом, їхній політичний режим достатньо демократичним (зокрема, порівняно з державно-правовою системою царської Росії). Інша справа, не все, записане в конституції чи в інших правових актах, було реально реалізовано [8, С. 11].

В свою чергу, повноваження Рейхсрату Австрії також були розширені. Він же складався з двох палат: верхню палату склали призначені імператором депутати, а нижня формувалася ландтагами (законодавчими органами) земель Ціслейтнії. Тобто, в цій частині імперії представницька (законодавча влада) належала Рейхсрату та ландтагам. На чолі як національного парламенту, так і ландтагів стояв імператор. Рейхсрат складався з палати панів і палати депутатів. У першій засідали: 13 повнолітніх принципів імператорського дому, 53 спадкові члени, обраних із найстаріших благородних сімей, що володіють крупною земельною власністю, 10 архієпископів, 7 єпископів і 105 довічних членів, які призначалися імператором за заслуги. Палата депутатів згідно закону від 2 квітня 1873 р. складалася з 353 членів, що обиралися на посаду на 6 років із середовища 4 виборчих класів (із крупних земельних власників, або – як у Далмації, наприклад, – із числа осіб, які сплачують найбільші податки, із міст, торгових і промислових палат і сільських громад), причому в перших трьох класах вибори є прямим, а в останньому – непрямыми. Рейхсрат скликався щорічно. Додамо до наведеного, що в 1896 р. було утворено п'ятий виборчий клас (інша назва – курія), так званий «загальний» («загальна виборча курія»). У середньому по п'ятій курії один депутат приходився на 69 697 виборців, а жінки і військово-службовці взагалі не користувалися виборчими правами [Див.: 9].

Наведене дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, Конституція Австро-Угорщини в матеріальному аспекті складала сукупність фундаментальних правил, які визначали: а) суверенні права двох частин австро-угорської імперії, організацію влади в них та права підданих; б) спосіб делегування двома частинами утворення повноважень спільному органу Австро-Угорщини, порядок його діяльності. На тлі європейського

конституційного досвіду кінця XVIII і XIX століть (конституції Франції, конституції Бельгії 1831 р., скандинавських держав, Швейцарії) такий підхід відображав загальний вектор розуміння ролі конституції та предмету конституційного регулювання [10, С. 383 - 396].

По-друге, з формальної точки зору конституція Австро-Угорщини складалася з двох частин: 1) конституції Угорщини (закон від 21 березня 1857 р.) - кодифікованого документу; 2) некодифікованої конституції Австрії, яка складалася з 6 основних законів. Така унікальна конструкція конституційного порядку Австро-Угорщини (фактично - дві конституції з різною формою) впливала з конфедеративної природи цього утворення, в якому функціонували дві паралельні правові системи.

По-третє, конституційні закони Австро-Угорщини належали до "хви-

лі" європейських конституцій, прийнятих у другій половині XIX століття, які істотно відрізнялися від "першої хвилі", схвалених у першій половині в двох аспектах: і посиленням ролі парламенту, який формував відповідальний перед ним уряд і гарантуванням основних прав та рівності осіб перед законом, скасуванням дворянських привілеїв, які мали місце навіть у німецьких державах [11, С. 233]. До цього слід додати, що ознаку правового прогресу обох частин конституцій Австро-Угорщини виступала також модерна для того часу концепція судової влади, зокрема Імперського суду, покликаного забезпечувати конституційний правопорядок у відносинах між складовими імперії. За свідченням Г. Еллінека цей суд виступав першою моделлю конституційного суду [Див: 12].

Список використаних джерел

1. *Правительства и политические партии в государствах Западной Европы* (Франция, Италия, Германия, Австро-Венгрия, Швейцария). Перевод с английского / Лоуэлль А. Л.; Пер.: Полторацкая О.; Ред.: Смирнов Ф. - М.: С. Скирмунт, 1905. - 656 с.
2. *Вышеславцев Б. П.* Австро-Венгрия / Вышеславцев Б. П., Кокошкин Ф. Ф. // Политический строй современных государств. Сборник статей. - С.-Пб.: Изд. князя П. Д. Долгорукова и И. И. Петрункевича, 1906, Т. 2. - С. 125-219.
3. *Прудников О. Е.* О федеративном характере австро-венгерского соглашения 1867 г. / О.Е. Прудников // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5: Юриспруденция. Выпуск № 11 / 2009. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-federativnom-haraktere-avstro-vengerskogogosglasheniya-1867-goda#ixzz41SuSgihE>.
4. *Vojaček L.* Rakousko-uherske vyrovnani (příčiny a důsledky) / Vojaček L., Schelle K. // Rakouskouherske vyrovnani 1867 a jeho statopravni důsledky v českých zemích a na Slovensku (Sbornik příspěvků k 140. výročí rakousko-uherskeho vyrovnani). - Ostrava, KEY Publishing, 2007, s. 5 - 24.
5. 1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ó Felsőge uralkodása alatt álló többi országok között fenfogy közötti viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5313>.
6. *Качур В. О.* Прийняття та структура Конституції Австрії 1867 р [Електронний ресурс] / В. О. Качур // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право. - 2012. - Вип. 173(3). - С. 21-27.
7. *Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder.*StF: RGBl. Nr.

142/1867. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000006>.

8. *Кондратюк О. В.* Судова система та судочинство в Галичині в складі Австро-Угорщини (1867-1918): автореф. дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / О.В. Кондратюк. – Львів, 2006. – 22 с.

9. *Кульчицкий В. С.* Иван Франко об австрийской конституции 1867 года / В. С. Кульчицкий // Правоведение. – 1971. – № 6. – С. 75-79.

10. *Общее* учение о государстве: Право современного государства Т. 1 / Еллинек Г., д-р, проф. Гейдельберг. ун-та; Под ред.: С. И. Гессен. - 2-е изд., испр. и доп. - С.-Пб.: Н. К. Мартынов, 1908. – 626 с.

11. *Конституция* Баварии 1808 года / Вступительная статья и перевод с немецкого О. А. Омельченко // ФЭМИС : Ежегодник истории права и правоведения, 2005. Выпуск 6. – М. : МГИУ, 2006. – С. 227 - 239. 12. Кровельщикова В. В. Об Имперском Суде в Австро-Венгрии как конституционном суде (по страницам не переведенной в России книги Г. Еллинека "Конституционный Суд Австрии", Вена, 1885. 70 с.) / В. В. Кровельщикова, М. А. Митюков // Журнал конституционного правосудия. – 2011. – № 5 (23). – С. 19-24.

Роман Н. М. Конституційна форма австро-угорського компромісу 1867 р.: історико-правові аспекти

Стаття присвячена аналізу австро-угорського компромісу 1867 р., який став основою створення Австро-Угорщини. Особливу увагу звернуто на конституцію Австро-Угорщини, її матеріальному та формальному змісту. Зроблено висновок щодо "дуалістичного" характеру конституційного порядку Австро-Угорщини, його місця в європейській конституційній традиції.

Ключові слова: Австро-Угорщина, конституція, компроміс 1867.

Роман Н. М. Конституционная форма австро-венгерского компромисса 1867 г.: историко-правовые аспекты

Статья посвящена анализу австро-венгерского компромисса 1867, который стал основой для создания Австро-Венгрии. Особое внимание обращено на конституцию Австро-Венгрии, ее материальном и формальном содержании. Сделан вывод о "дуалистическом" характере конституционного порядка Австро-Венгрии, его места в европейской конституционной традиции.

Ключевые слова: Австро-Венгрия, конституция, компромисс 1867.

Roman N. The Constitutional form Austro-Hungarian compromise of 1867.: historical aspects

This article analyzes the Austro-Hungarian compromise in 1867, which became the basis for the creation of Austria-Hungary. Particular attention is drawn to the constitution of Austria-Hungary, its material and formal content. The conclusion on "dualistic" nature of the constitutional order of Austria-Hungary, its place in the European constitutional tradition.

Key words: Austria-Hungary, constitution, a compromise in 1867.